

VARIA

Bibliopolium

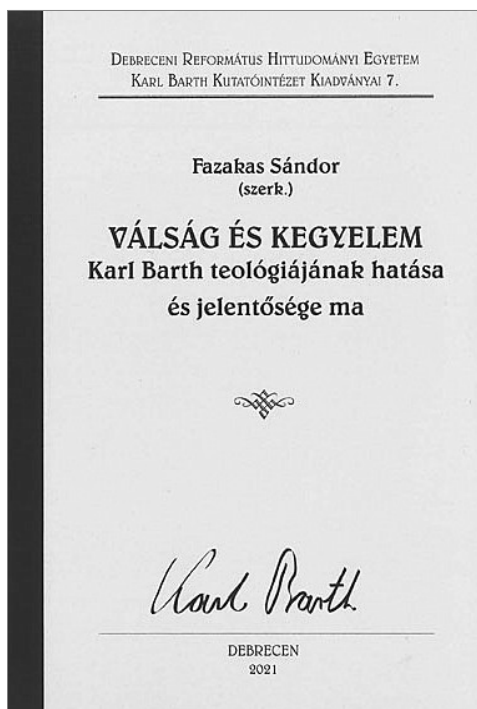
Fazakas Sándor: *Válság és kegyelem.*

Karl Barth teológiájának hatása és jelentősége ma.

Karl Barth Kutatóintézet Kiadványai 7. Debreceni Református

Hittudományi Egyetem, Debrecen 2021,

HU ISSN 1789-0721, ISBN 978-615-5853-36-4, 204 old.

2018. december 11-én a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE) emlékkonferenciát tartott Karl Barth (1886. május 10.–1968. december 10.) halálának 50. évfordulója alkalmával. Az előadók elemezték és méltatták a 20. század egyik legnagyobb hatású, de ugyanakkor legvitatottabb teológusának irodalmi hagyatékát. A konferenciát a kötetet szerkesztő szaktudós, Fazakas Sándor nyitotta meg.

Bevezető gondolatainak anyagát most szerkesztett és kibővített formában olvashatjuk *Előszó* címmel (5–13. old.). Ebből azt is megtudhatjuk, hogy Karl Barth „úgy volt nagy hatású teológus és egyetemi oktató, hogy nem rendelkezett habilitációval, de még teológiai doktórátussal sem, viszont magácának tudhatott tizenegy díszdoktori címet” (5. old.), s ezenkívül számtalan díjban és kitüntetésben részesült. (A díszdoktori címek egyikére éppen az Erdélyi Református Egyházkerület tett javaslatot még 1936-ban.) Ezeznél viszont sokkal maradandóbb az az eleven érdeklődés, amelyet az utókor tanúsít halála óta szinte páratlanul gazdag életműve iránt. Aki írásait olvassa, gyakran szembesül azzal, hogy gondolatmenetét nehezen lehet követni, „és a német anyanyelvű teológusok is arra panaszkodnak, hogy egyre nehezebb érteni őt. Német professzorkollégák mesélik, hogy Barth írásait manapság már nemigen lehet olvasmányként kiadni a teológushallgatóknak, mert ő ugyan nagy író, nagy stilisztá és kiváló narrátor volt, de hatalmas, körkörös érvelésű mondatait olvasni és értelmezni korántsem magától értetődő vállalko-

zás” (6. old.). De irodalmi hagyatékának kutatása még ennek ellenére is dívik, és ezt abban is le lehet mérni, hogy évenként 3-4 „doktori dolgozat vagy habilitációs mű kerül a Barth-kutatás asztalára, főleg német és angol nyelven”. De az is említésre méltó, hogy a „további és hasonló részletkérdéseket taglaló, újabb színvonalas művek többsége immár megtalálható Barth-kutatóintézetünk könyvtárában is” – mondta Fazakas Sándor (8. old.).

A DRHE 2008-ban hozta létre a maga Karl Barth Kutatóintézetét azzal a céllal, hogy magyarországi és kelet-közép-európai hatástörténetét vizsgálja. Nemcsak ez a kötet, hanem a konferencia sem előzmény nélküli, hiszen az elsőt 2010-ben tartották, s az akkor elhangzott előadások annak idején is megjelentek nyomtatásban.

Az *Előszó*ban hangot kap az öröm, hogy ismét fellendült a Barth-kutatás, és kifejezésre jut a reménység is, hogy az itt útjára bocsátott anyag majd segítséget nyújt „megalapozott és kiértelmezett” teológiai döntések születéséhez.

A fél évszázados évfordulón zömmel a DRHE tanárai értekeztek a kimagasló teológus személyiség munkásságának egy-egy vetületéről, de mellettük két meghívott vendéget is találunk az előadók között: egyikük az Erdélyi Református Egyházkerület, a másik pedig a Magyar Katolikus Egyház teológusa.

Az előadások sűrített kivonatát sorrendben olvashatjuk az *Előszó* második felében, és ez jó segítséget nyújt mind-

azok számára, akik egy bizonyos témához keresnek szakirodalmat, vagy éppen azoknak, akik egy-egy előadásnak csupán röpke áttekintésére tudnak időt szánni.

Püsök Sarolta (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar): *Kierkegaard hatása Barth teológiájának kialakulásában* (15–26.). Kitől, kiktől tanult a fiatal Karl Barth? Milyen irodalmat olvashatott a kezdetekben, és miképpen hasznosította ezeket műveiben, közelebbről a Római levél magyarázatában? Mit fed fel az idézetek gyakoriságát feltűnítő névmutató? Nem csupán az meglepő, hogy a Luthertől származó idézetek vezetnek a Kálvinéi előtt, hanem az is, hogy a 19. századi teológusok és szépírók gondolataira történő utalások száma megelőzi a reformátoroktól átvett vagy vizsgált idézetek számát.

Miután Püsök Sarolta Kierkegaard eszmevilágának és gondolatainak idézései után kutatott, azt állapíthatta meg, hogy azok kifejezési módjuk egyediségével csillannak fel Karl Barth műveiben, és ezt írja: „Barth hosszú és termékeny élete során sokféleképpen viszonyult a dán gondolkodóhoz, és az ötletszerű felhasználáson vagy az olvasóit féltő kritikai megjegyzéseken túl talán soha nem is írt volna erről a viszonyulásról, ha a Koppenhágai Egyetem 1963-ban nem tüntette volna ki a Sonning-díjjal, és így megszületett a kapcsolatukról szóló ünnepi beszéd, a *Dank und Reverenz*. A svájci teológus

ebben a visszaemlékezésben a hajnalhasadtát jelző „kakasszókhöz” hasonlítja a dán szellemi előd szavát, amely arra figyelmeztette az újreformátori teológus nemzedéket, hogy elérkezett az idő a változtatásra [...]” (18–19. old.)

Nyilván a Barth műveit és leveleit feldolgozó kutatók feladata annak megállapítása, hogy milyen mérvű a dán teológus befolyása a behatárolható hasonlóságtól a bővebb áttemelésig, és ebben a tekintetben Püsök Sarolta Lev Sesztov és Michael Beintker meglátására hivatkozik.

Peres Imre (DRHE): *A Római levél-kommentárok újraolvasva* (27–48. old.). A nagyívű értekezés e páli levél magyarázatának háttérét, előállítását, teológiai hangsúlyait, sajátosságait és hatástörténetét taglalja. Szerzője annak nyújtja bizonyosságát, hogy Barth kezében sok minden arannyá változott, mivel mindent komolyan művelt, amibe belefogott. Természetesen a próbás idők, illetve bírálói ugyanilyen komolysággal vitatták tételeit. Mégis nem lehet véletlen, hogy *Egyházi dogmatikája* [*Kirchliche Dogmatik* (KD)] mellett mára több mint ötven kötet öleli fel írásait. Mindehhez veleszületett adottságai mellett a családi háttér is megadatott, s ráadásul egy kiválóan képzett munkatársat is tudhatott maga mellett.

A Római levél magyarázatának első és második kiadásában elsősorban az újszerű Pál-értelmezés ragadja meg figyelmünket. Megértetni és értelmezni kívánja Pál apostolt, azonban tanítását

saját korának, a 20. század első két évtizedének jelenségeire alkalmazza. Így korszakalkotó művét inkább „hermeneutikai manifestum”-nak tekinthetjük (38. old), mint exegézisnek, és formájában is inkább egyetemi jegyzethez hasonlít, mint mai értelemben vett tudományos kommentárhoz. Bizonyára sokan egyetérthetünk Peres Imre megállapításával: „inkább tekinthető ügyes egyház-, vallás-, társadalom- és politikakritikai teológiának páli köntösben” (43. old.). Mivel a rendszeres teológia nagyobb mozgásteret biztosított Barth tehetsége számára, később ezen a területen alkotott nagyot. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy irányt szabó intése elevenen fennmaradt tanítványai emlékezetében: „exegezis-exegezis-exegezis!” (Markus nevű fiát, az exegézis avatott művelőjét igen nagyra becsülte, és nem szégyellte hangoztatni, hogy tanult is tőle.)

Puskás Attila (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara) azt a kérdést taglalja *Karl Barth és a római katolikus teológia* című előadásában (49–78. old.), hogy a kortárs római katolikus gondolkodók és pályatársak közül kik voltak leginkább hatással Bartha, illetve munkásságának három szakaszára. Így következnek időrendben Erich Przywara (1889–1972) jezsuita teológus és filozófus, Gottlieb Clemens Söhngen (1892–1971) teológiai tanár és filozófus, Joseph Ratzinger egyik mentora, valamint Hans Urs von Balthasar (1905–1988) római katolikus teológus

pap és filozófus, akit bizonyos mértékig Przywara tanítványának is tekinthetünk. A szerző a következőkben látja a velük folytatott párbeszéd sajátosságait: az elsónél kritikus szembesülés és elutasítás; a másodiknál termékeny befogadás és kritikus kérdés; a harmadik dialógusnál pedig növekvő konvergenciákat lehet nyomon követni.

Puskás Attila ugyan megjegyzi, hogy előadásának keretében nem vizsgálja a Karl Barth részéről érkező teológiai-filozófiai gondolatok lecsapódását, viszont megemlíti, hogy miképpen értékelté Przywara a Római levélhez írott kommentár „krízisteológiáját” (52. old.), illetve részletesen beszél Hans Urs von Balthasar munkásságának Karl Bartha összpontosító termésével. Betekintést kapunk Barth azon töprengéseibe, amelyeket az *analogia entis* kérdése indított el benne a jezsuita tudóssal való személyes találkozása után. Nem csupán idegenkedett Przywara felfogásától, hanem nyíltan és hevesen visszautasította azt, olykor azzal a megfontolással, hogy elhárítsa magáról a kriptokatolikus gyanúsítást. De ezzel a vita korántsem ért véget. Ebbe Gottlieb Clemens Söhngen is bekapcsolódott, akivel már simább a kapcsolatépítés, és megszületik a termékeny befogadás. Így Söhngennek az az érdeme, hogy finomítása nyomán a kérdés nyugvópontra jut: az *analogia entis* az *analogia fidei*ben valósul meg, és ennek leegyszerűsített értelme: a lét egysége a hitben (hittudományban). Az előbbi az Istenben való részesezésre figyel, az utóbbi

pedig e részesezés eszközére, a hitre. Söhngen egyes tételét Karl Barth a *KD* II/1. kötetében idézi, és méltatja is.

Van olyan vélemény, amely szerint Barth későbbi munkásságát végigkísérte a Söhngen álláspontjához kötődő hűség. A Hans Urs von Balthasarhoz fűződő kapcsolatát az az értékelés határozta meg, amelyet az ugyancsak Bázelen oktató katolikus professzor jelentetett meg Barthról az *Apocalypse der deutschen Seele* című munkájában (1939). A folytatást a Barhtal folytatott párbeszéd alapján megírt teológiai monográfiája jelentette 1951-ben, amely bemutatta a református teológus alapelveit, és végelegesen lezárta az analógiavitát (Hans Urs von Balthasar: *Karl Barth. Darstellung und Deutung seiner Theologie*). Puskás Attila előadása kettejük kapcsolatának részletezésével záródik.

Bölcskei Gusztáv (DRHE) *Barth és a magyar reformátusok* című, anekdotákkal megtűzdelt és olvasmányos előadása (79–94. old.) újszerű látásmódban veszi számba Karl Barth 1936-ban és 1948-ban tett magyarországi látogatásait, illetve azok sajátos utóéletét, és kitér olyan eddig nem ismert részletkérdésekre is, mint amilyen például Éliás József beszámolója az állam és az egyház közötti 1948-as egyezmény megkötésének körülményei.

Bölcskei Gusztáv azon meggyőződésének adott hangot, hogy Barth első magyarországi látogatása vitán felül a „kis” *Institució* megjelenésének negyvenéves évfordulója jegyében történt,

és így bizonyosra vehető, hogy alapos megfontolás vezette arra, hogy éppen a predestinációról tartson előadást. Figyelmét nem kerülte el a magyar református egyház egyes képviselőinek nosztalgizása, a jobb sorsra való elváltás képze, akárcsak az egyház és az állam összefonódásának jelensége. Lentebb megtetszik, hogy ez az állapot miként ütött vissza, és ettől támadt balsejtelmének Barth hangot is adott.

Az előadó arról a tiltakozó iratról is beszélt, amelyet negyven magyar diák fogalmazott meg és juttatott el Barthhoz, miután Barth megírta híres levelét Josef L. Hromádka cseh teológiai tanárnak Csehszlovákia németek általi megszállása kapcsán (1938). A fiatalok nyílt levél útján történt megleckéztése nem maradt el.

A magyarországi zsidók deportálása idején Barth saját hazájában élt diplomáciai befolyásával, és sikerült elérnie mintegy kétezer magyar zsidó betelepődését. Azt pedig, hogy miért nem használta a nyilvánosság lehetőségét 1944-ben, majd 1956-ban, erre egy 1958-ban keltezett magánlevélben adta meg a magyarázatot (90. old.).

Fazakas Sándor (DRHE): *Barth politikai etikája* (95–124. old.). Időben fél évszázad választja el egymástól azt a két időpontot, amelyet Fazakas Sándor úgy jelöl meg, mint amelyekben egyértelműen megmutatkozik Karl Barth „homo politicus” alkata. Az egyik 1919, amikor nyilvános előadást tartott *Der Christ in der Gegenwart* (*A keresztyén a je-*

lenben) címmel, a másik 1968, amikor halála előtti estén hat évtizede hűséges barátjával, Eduard Thurneysennel folytatott telefonbeszélgetést, és hitet tett amellett, hogy ezt a világot nem a nagyhatalmak irányítják, hanem Isten akarata kormányozza. „Igen, a világ sötét. De ne csüggedjünk! Soha! Mert kormányoznak, nemcsak Moszkvában, Washingtonban és Pekingben, hanem egészen felülről, a menny felől. Isten ül a regimentben [a kormányrúdnál]. Ezért nem félek. Maradjunk bizakodók még a leg-sötétebb pillanatokban is.” (95. old.)

Az előadásból megtudhatjuk, hogy miként viszonyult Barth az etikához. Noha az etikának sok vetületére kitékintett, mégsem kutatta, dolgozta ki azt önálló tudományként. Helyét a dogmatika keretei között látta mint bíráló és előíró elemet, illetve a „tisztá keresztyén” prédikáció egyik építőkövét.

A továbbiakban arról olvashatunk a tanulmányban, hogy milyen tényezők határozták meg Karl Barth politikai etikáját, majd arról is, hogy milyen témák foglalkoztatták, és hogy ezek miként érlelődtek az idők folyamán. Némely fejleményről vagy jelentős eseményről alkotott nézete, illetve viszonyulása ezekhez nem minden esetben nyert általános elismerést, sőt olykor szemére is vetették, hogy ellentmondásba került a *Barmeni teológiai nyilatkozattal*, amelyet ő alkotott; máskor pedig túlértékelte a Keleten vagy a világ más részén hatalomra jutott kommunisták programját, illetve megvalósításait. Ez utóbbira pedig éppen a ma-

gyarországi példa szolgál szemléltetésül.

Az előadást záró összegzés végén Fazakas Sándor azt állapítja meg Barth etikájáról, hogy az „[...] átfogó társadalomanalitikai eszköztár hiányában a szociális, politikai és gazdasági szférák interakció-tartományában tapasztalható dinamikák és az embert megvető struktúrák törvényszerűségeit nem láthatta át teljességében – ezért megállapításai és következtetései gyakran váltottak ki értetlenséget vagy éppen heves kritikát, amit adott esetben a saját érintettségének és tapasztalatainak hiányai is fokoztak. Ez a hiányosság viszont kortársaira is igaz. Mégis a teológiai elemzőkészsége, az etika teológiai megalapozására való törekvése és a keresztyén élet kontextuális meghatározottságának komolyan vétele, [...] nemcsak tudatosíthatja bennünk a reformátori teológia ideológiakritikai potenciálját, hanem közelebb segíthet minket az önálló, árnyalt és felelős erkölcsi ítéletalkotás elsajátításához és gyakorlásához. (S napjainkban ez igencsak szükségesnek bizonyul.) Ezért Barth etikájának kutatása és munkásságának elemzése továbbra is ígéretes és megtérülő foglalatosságnak bizonyul a teológiai tudományművelés számára.” (124. old.)

Németh Tamás (DRHE) *Az imádság helye és jelentősége Karl Barth teológiájában* című értekezésében (125–138. old.) az imádság mibenlétét és szükségességét, illetve milyenségét és hagyományát tárgyalja. Különösnek tűnik, hogy

már elismert teológusként jutott el arra a meglátásra, hogy a teológiával való „foglalkozás első lépése” az imádkozás (128. old.). Az előadás első része *Az imádság teológiája Barthnál* címet viseli. Itt az előadó feleveníti Schleiermacher és Kálvin gondolatait az imádkozásról, és hivatkozik a *KD* magyar nyelvű kivonatára is: Geréb Pál: *Barth Károly dogmatikája*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2006. Az imádkozás rendjén Krisztusra vagyunk utalva, aki megtanít bennünket kérni, ehhez bátorságot is ad, de hogy jót és jól kérjünk, az a Lélek műve.

A második rész – *Az imádság jelentősége Barth teológiájában* – főként a 20. és 21. század Barth-kutatóinak következtetéseit szemlézi, majd így összegez: „...keresztyénnek lenni és imádkozni egy és ugyanaz”. Etikai összefüggésben pedig azt kell tudnunk, hogy minden cselekedetünk alapja és támasza az egyéni és a közösségi imádság (137. old.).

Az előadó feltehetőleg példatár gyanánt említi meg Karl Barth *Ötven imádság* című könyvét (Kálvin Kiadó, Budapest 2006), amelyet a magyar olvasóközönség id. Fazakas Sándor fordításában ismerhet meg.

Kovács Ábrahám (DRHE) *Krisztus vagy Buddha?* című előadása összehasonlító vallásteológia két református dogmatikus, Erőss Lajos és Karl Barth munkásságában (139–174. old.). A kérdés napjainkban a Keletről származó vallások térnyerése miatt bír különös

súllyal. Hogy miért választotta Barth mellé a 19. és a 20. század fordulóján működő debreceni szisztematikateológia tanárt, azt azzal támasztja alá, hogy a maguk idején mindketten szembefordultak a liberális – nálunk a „vallástudományi teológia” – iránnyal, és egyaránt vizsgálódásuk tárgyává tették a Buddha által alapított vallást. Összehasonlító ténykedésük abból a szempontból érdekes számunkra, hogy az mennyire felelt meg „a rendszeres teológián belül művelhető összehasonlító vallásteológia módszertanának”. Külön fejezet tárgyalja a debreceni talajon, illetve a német nyelvterületen kialakult újortodoxia lényegi indítékainak hasonlóságát. Így például a liberalizmussal szemben foglaltak állást az evangélium alapján.

A címben megadott téma levezetéséhez Erőss Lajos *Apologetika. A keresztényen vallás viszonya más nevezetesebb vallásokhoz* című munkája (Debrecen, 1905) a hivatkozott forrás. Barth eszméi sokkal összetettebbek Erőss Lajos gondolatainál. A vallás fogalmának többféle értelmezését igyekszik meghatározni ahhoz, hogy kifejthesse az egyes vallások egymáshoz való viszonyulását. Számára e folyamatban a Kijelentés a meghatározó kategória. Az összefoglalásban egy sommás Barth-idézet válaszolja meg a címben felvetett kérdést: „Krisztus neve az, amely elválasztja az igaz és a hamis vallást” (173. old.).

Kovács Krisztián (DRHE) *Barth Mozartról* címmel tartott előadást (175–

193. old.), és annak bevezetésében egy olyan kijelentést idéz Barhtól, amely a *Neue Zürcher Zeitung* egyik 1955-ös számában közölt cikkében olvasható. „Meg kell vallanom, ha egyszer a mennyországba kerülök, Mozart felől érdeklődnék először, s csak azután Augustinus-ról és Aquinói Tamásról, Lutherről, Kálvinról és Schleiermacherről [...]”. A kijelentés szállóigévé lett, mivel frappánsan jellemzi Barth Mozartról alkotott véleményének summáját, illetve jól érzékelteti, hogy milyen magas fokon értékelte a nagy klasszikus zeneszerző személyét és még inkább művészetét.

Az alaposan adatolt előadás először a teológus Mozartot mutatja be. E megfogalmazást nyilvánvalóan epiteton ornansként kell felfognunk, viszont tételként is megállja a helyét, mivel a kérdést nem csupán Barth dogmatikájából és egyéb írásaiból ismerjük, hanem olyan nagynevű teológus tollából is, mint amilyen Hans Küng, aki szintén kutatta a Mozart zenéjében kitapintható istenhitet. A nagynevű zeneszerző vallássságához ugyan nem férhet semmi kétség, viszont az egyházhoz való viszonyulását inkább a felvilágosodás eszméi határozták meg, nem pedig a mindennapokban megélt hit és buzgóság. Ezzel Barth is számot vetett, úgyhogy megítélése szerint Mozart „ha nem dolgozott éppen – fogalmaink szerint –, könnyelmű életet élt” (182. old.). Ilyen alapon nehézkes egyértelműen megállapítanunk, honnan is erednek a transzcendens szövések a mozarti hangsorokon. Egy dolog felől viszont biztosak lehetünk:

apja, Leopold Mozart fiatalon több éven át részesült jezsuita oktatásban, később pedig vallásos légkört teremtett otthonában, ahol gyermekei születtek-nevelkedtek, de ugyanakkor az is igaz, hogy a szabadkőművesekkel is rokonszenvezett, és ebben fia is követte.

Az előadás kifejtő részét a *Mozart Barth olvasatában* alcím alatt olvashatjuk, ahol négy kései „rövidebb lélegzetű” írásba, valamint a *KD III/3.* kötetébe, illetve az átfogó, 19. századi protestáns teológiatörténetbe nyerhetünk sajátos betekintést a Mozart által alkotott zenevilágot illetően. Az említett források mellett utalás történik egy rádióbeszélgetésre, amely írott változatban is fennmaradt. A *KD III/3*-ban exkurzusként olvashatjuk Mozart zenéjének értékelését: Barth méltatja, hogy átfogja a „fényt és az árnyékot, a nappalt és az éjszakát, az életet és a halált”, illetve hogy „meghallja a teremtés harmóniáját” (182. old.), vagyis más megfogalmazásban: a dialektika teológusa felfedezi a zeneszerző dialektikáját.

A dogmatikai fejtegetéseken túlmenően, külön esszében ámuló értékelést találunk Barth részéről, amelynek itt csupán egy részletét idézzük: „Nem győzünk csodálkozni, mi minden szóba kerül nála: a menny és a föld, a természet és az ember, a komédia és a tragédia [...], Szűz Mária és a démonok, az egyház emelkedett liturgiája [...]” (184. old.).

Kovács Krisztián dúsításként további vélekedéseket ismertet előadásában, és olyan teológusokat, illetve zenetudósokat idéz, mint Albert Scheitzer, Heinz Zahrnt, Ulrich Dannemann vagy a magyar Szabolcsi Bence, aki ezt írta Mozartról: „Mozartban nem volt út a gondolatmegjelenéstől a megformálódásig: a forma, megjelenítés és kifejezés külön külső kategóriája Mozartban ismeretlen. Itt természetes és természeti jelenség, hogy ami lehetséges, már végérvényesen megjelent, és ami megjelent, már úgy fejeződött ki, hogy még egyszer meg nem formázható.” [Szabolcsi Bence: *Mozart*. In: Wilhelm András (szerk.): *Szabolcsi Bence válogatott művei*. Typotex, Budapest 2003, (9–33) 10.]

A kötet lezárását Fazakas Sándor német nyelven írt tartalmi összefoglalója képezi, amely által a jubileumi eseményt, illetve az ott elhangzott nyolc előadást a teológia egyik legismertebb világnyelvén olvasó, illetve értő művelőinek ajánlja figyelmébe.

Mit kívánhatunk az eredetileg „élőben” elhangzott, most pedig nyomtatásban is megjelent tudományos anyag fogadtatásához? Azt, hogy a tudományos magvetésnek legyen áldásaratása mind a gyülekezetek, mind a közélet szintjén.

Balogh Béla